

Ettekanne Tartus 25. märtsil 2010

Kui me 2001 aastal kasutasime teemakohases artiklis, mis avaldati ajakirjas “Eesti Mets,” sõna **pärandkultuur**, ei osanud ette kujutada, et kümme aastat hiljem võib seda leida paljudes kirjutistes ja igäühes ise tähendusega. On see sõna samane kultuuripärandiga? Võib-olla, võib ka mitte olla. On see sõna samane pärimuskultuuriga? Jälle võib olla, võib ka mitte olla. See tuleb sellest, et vähemalt viimase ajani eesti keele õigekeelsuse ja seletavates sõnaraamatutes sõna **pärandkultuur** puudus. Et me täna väga laiali ei valguks, pakuksin välja võimaluse piiritleda käesoleva arutelu lõikes **pärandkultuuri** mõiste metsamaastikus leiduvate riiklikult mittekaitstavate inimtegevuse jälgedega.

Kas inimtegevuse jäljed metsamaastikus on üldse kultuurinähtus? Mulle on tuhandetest kultuuri mõiste selgitustest enim meeldinud Hando Runneli poolt väljaöeldu: ”Kultuur on kõigepealt kodu, on see inimese olemise, tegutsemise ja käitumise viis, mis tal oma kodus on.” Seega elamisviis. Ja eelmiste põlvkondade poolt meie ajani pärandunud-säilinud elamisviisi ehk elukultuuri märgid ongi siis pärandkultuuri märgid. On need siis meie ajani säilinud sadade aastate vanused kiviaiad, põlised metsateed juba kadunud külade vahel, soosillad, lubjapõletusahjud, vanad talukohad, kus alles ainult õuepuud, kivikelder või paesse raiutud kaev, veski- ja koolmekohad. Ka kohanimed – juhiks siin tähelepanu ainult ühele kohanimele liigile, mis kadus meie metsadest alles lähiminevikus meie elu- ning tootmisviisi uutele rööpmetele seadmise käigus – need on vahtkondade nimed. Eesti metsades on neid kokku olnud paari-kolme tuhande ringis. Kas suudame sedagi osa pärandkultuurist veel täielikult taastada?

Siiski keskenduksin praegu ühele pärandkultuuri tüübile – need on meie traditsioonilised pärandkooslused ja konkreetselt puisniidud. Pärandkooslused on ka ainuke osa pärandkultuurist, mille säilimist toetatakse osaliselt riiklikult. Kahjuks küll mitte kui meie rahva kultuuripärandit, vaid kui bioloogilise mitmekesisuse ning liigirikkuse tagamise objekte.

Minu eluiga, mis iseenesest siinjuures mingit väärtust ei oma, on mul siiski võimaldanud maapoisina 1940 aastate lõpust kuni 1960 aastate alguseni pere paari lehma ja lammaste jaoks heina teha just metsaheinamaadelt. Sellist nime nagu puisniit tollal maal veel ei tuntud. Kolhoos sinna puude vahele masinatega ei läinud ja lubas kolhoosiperedel niita omale oma kunagisest kodumetsast heina.

Kuidas siis tegelikult kujunes välja bioloogiline mitmekesisus ja suur erinevate taimeliikide arv pinnaühikul? Kevadel tuli metsaheinamaalt korjata oksad, väiksemad visati põõsastesse, suuremad seoti punti ja viidi kütteks. Tuli ette lehtede riisumist, sest mõned kohad jäid ikka niitmata, kui oli väga kuiv suvi. Lehed visati sarapuupõõsaste keskele. Mõnikord viidi lehmad maikuu rohelist otsima, lambaid ei tohtinud kevadel sinna lasta, need kiskusid rohutuustid juurtega ja purustasid kamara oma teravate sõrgadega. Nii õpetas

onu, volitatud sepp, kes kolhoosiajalgi oli suutnud iseseisvaks jääda. Metsaheinamaa niitmise algus oli meil alati pärast seitsmevennapäeva- 10 juulit. Esimesel nädalal niideti maha kolmandik heinamaast – ei teadnud ju kunagi, millised heinailmad tulevad. Metsaheina kuivatamine oli aeganõudev töö. Paar päeva seda kehutati rehadega, siis riisuti varjulisematest kohtadest kokku ja viidi rehasületäitega valgematesse, avaramatesse kohtadesse, kus puude varju vähem. Hangu metsaheinamaal ei kasutatud, ka mitte saadude tegemisel ja küüni panekul, see oli ainult põlluheina tõstmiseks. Legendikel heina kehutati veel ja rulliti rehadega ikka ja jälle alumist poolt peale 3-4 päeva, vahel rohkemgi. Enne nädalast heina kuivatamist ja rullimist ei pandudki heina kokku. Vihmahoog loo vahele oli vajalik, muidu tulid lammastele ussid. Alles nüüd sai selgeks heina nii pika töötlemise põhjus – seeme pidi mulda tagasi saama. Lisaks tõid seemneid ka tuul, loomad ja linnud. Olenevalt rohukasvust ja ilmastikust niideti heinamaaosi aastate lõikes eri aegadel. Eks seegi soodustas hilisemate õitsejate seemnete valmimist ja kogunemist mullapõue seemnepanka. Varem kui seitsmevennapäeval aga ei tohtinudki metsaheinamaale niitma minna; leheline, s.t. lambahein pidi varase niitmisega ära kaduma – teadis onu. Niimoodi kulus metsaheinamaa niitmiseks ja heina kuivatamiseks igal aastal oma kolm nädalat. Seejärel algas võsaraie ja lasti ka loomad metsa.

Siit võib selgelt näha, et rahvakultuur ei ole kunagi ühekihiline. “Taimse pärandkultuuri” s.t. puisniidu liigirikkuse aluseks oli põlvest põlve edasi antud teadmised - “vaimne pärandkultuur”. Need olid teadmised, kuidas “taimset pärandkultuuri” tema väärtust kaotamata edasi kanda. Siit näeme, et pärandkooslus oli ikka eelkõige kultuurinähtus, sest see oli oma aja inimese olemise ja tegutsemise viis s.t. eluviis.

Kuid see pole veel kõik. Ühel puis- või rannaniidul me leiame veel muid pärandkultuuri objekte. Ümber puisniidu on rajatud kiviaiad, sest niitmist segavad kivid tulid koristada. Mõni suurem on alleski, kus lapsed said “kivikuningat” mängida. Sinna viis karjatanum, kindlasti oli metsaheinamaal kaev või allikas, sest sageli tuli minna kaugele nädalaks ja kauemakski ning inimesed ja loomad vajasisid vett. Kindlasti oli heinaküün paest või haavapalkidest, võisid olla linaleoaugud või läbis seda oja, millel ülekäiguks paest laotud truup. Oli kividest laotud kuhjaaluseid ja ohupuid, kus käidi ohutamas haigeid liigeseid. Seega oli puisniit nagu raamistik, mis sisaldas endas taimset, vaimset (mida võib nimetada ka pärimuskultuuriks) kui ka materiaalsel pärandkultuuri.

Rääkimata sellest, et veel XX sajandi teise poole alguseni säilis teadmine, et metsaheinamaalt viljapuud ei tohi raiuda. Viljapuude alla käisid mitte ainult metsikud õuna- ja pirnipuud, vaid ka sarapuud, pihlakad, kukerpuud, lodjapuud, kibuvitsad, kadakad. Tolleaegsed vanemad inimesed mäletasid jutte nälja-aastatest, kus kõiki neid metsaande koguti talviseks toidulisaks. Selliseid teateid on juba väga vanast ajast. Näiteks Kullamaa koguduse aruannetest konsistooriumile XVIII sajandist selgub, et inimesed käivad halvasti kirikus,

eriti heinaajal, pähklike, marjade ja humalate korjamise ajal. Laupäevadel korraldatavad talgud lõpevad aga sellise korratusega, et need inimesed ei saagi pühapäeval kirikusse tulla. Pastor soovib, et rehepapid pähkli- ja humalatalgutel inimestega palvetaksid, et neid patust hoida.

Rahvakultuur on valitsejate surve all olnud alati. Ega praegugi teistmoodi ole. Rahvakultuur on muutunud rahakultuuriks. Väga vähe on jäänud maaperesid, kellele tõeline rahvakultuur on jäänud eluviisiks. Enamasti asendavad seda käsud ja keelud kaitsekorralduskavas ja seejärel selle täpse täitmise eest makstav raha. Kas selline raha eest maaeluviisi säilitamine jääb aga kestma? Äkki tulebki uskuda neid maaideolooge, kelle järgi maailma asjade korraldamiseks piisab aktiivsemate ja edukamate kihist, mis moodustab 20% rahvastikust. Selles mõttes Eesti põllumajandus ja maaelu kuuluvat ülearuse 80% hulka, sest põllumajanduse optimum jääb globaalmajanduse jaoks meist oluliselt lõunasse. Kui see osutub tõeks, võib järeldada, et üldise kulude optimeerimise käigus praegused rahasüstid meie maaelu edendamiseks võivad olla siiski ajutised.

Ma ei toonud juhuslikult näidet aastasadade tagant, kus rehepappe appi kutsuti. Maainimese jaoks tundubki ju praegu rehepaplusena riigi raha eest heina vedamine metsa äärde mädanema. Paljude arvates on ilu nimel hulk aega raisatud. Kas ei oleks loogilisem ja arusaadavam, kui riik sama raha eest hoopis puisniitudel tulevat toodangut ostaks. Tulemus niitude liigirikkuse seisukohalt oleks ju samuti saavutatud, ka oleks saadused puhas mahetoodang. Looduslähedase eluviisi edasikandumine ei toimuks aga vääristunud moel.

Küsimusi on palju aga vastajaid ning vastuseid napib!

Head arutelu pärandkultuuri teemadel siinolijaile!

Lembitu Tarang